

Володимир КУРИЛЕНКО

ЛЕКСЕМИ ТОВАР, ХУДОБА, ГОВ'ЯДО, БИДЛО, СТАТОК У ПОЛІСЬКИХ ГОВОРАХ

У статті розглядаються ареали функціонування і семантика аналізованих лексем у поліських говорах, їх продовження у сусідніх (насамперед білоруських) говорах чи в інших слов'янських мовах.

Ключові слова: Полісся, говірка, говір, ареал, західне, середнє, східне Полісся, ізоглоса, лексема.

В українському Поліссі загальнополіська лексема *товар* (*то'вар, та'вар, ту'вар*) 'предмет торгівлі', 'вичинена шкура на взуття' із регіональним значенням 'велика рогата худоба' вживається в говорах правобережжя Дніпра. Вона – свідчення того, як слово, що прийшло до слов'ян із тюркських мов „внаслідок безпосереднього контакту з тюркськими народами протягом тривалого часу”¹, по-різному запозичувалося в лексико-семантичній системі окремих діалектів.

В білоруських говорах ізоглоса поширення слова *товар* 'велика рогата худоба', піднімається на північний схід від Пінська через Лунинецький, Ганцевичський райони, опісля повертає на схід, перетинаючи Слуцький, Стародорозький, Осиповичський, Кіровський райони, а на сході від Бобруйська починає поступово знижуватися на південь, проходячи через Рогачівський, Буда-Кошелівський та Вітківський райони до кордону з Росією”².

У цій ситуації вартою уваги є не стільки географія лексеми *товар* 'велика рогата худоба', оскільки її сусідство в білоруських говірках з територіально-локальним словом *гавяда*. Відомо, що „лише в одному пункті під Слуцьком *товар* співіснує з *гавяда*”³. Крім того, їх паралельне вживання обмежується тільки окремими говірками південного заходу Мозирщини (Житковицький та Петриківський райони)⁴.

¹ Елкина Н. М. К етимологии слова *товар* / Н. М. Елкина // Этимологические исследования по русскому языку. – Москва, 1962. – Вып. 2. – С. 128.

² Мурашка А. Р. Дыялектныя назвы свойскай жывёлы / А. Р. Мурашка // Працы Ін-та мовознаўства імя А. Н. БССР. – Мінск, 1960. – Вып. 7. – С. 132.

³ Мартынаў В. У. Уводзіны / В. У. Мартынаў // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск, 1971. – С. 9.

⁴ Шур В. В. Иноязычные элементы в полесской животноводческой лексике / В. В. Шур // Полесье и этногенез славян: предварительные материалы и тезисы конференции. – Москва, 1983. – С. 9.

Це дозволило В. В. Мартинову зробити закономірний висновок про витіснення слова *говядо* лексемами *товар* і *худоба*, які часто співживаються як синонімічні назви⁵.

Останнє твердження дозволяє дещо зауважити. По-перше, воно свідчить про те, що ізолекса по Дніпру, зумовлена семантикою лексеми *товар* і пов'язана з витісненням давнього слов'янського слова *говядо*, пізнішого походження. По-друге, ареал поширення назв *товар* і *худоба* із значенням 'велика рогата худоба' дозволяє ретроспективно, з певною мірою умовності реконструювати східнослов'янський ареал слова *говядо*, що мало те ж значення: швидше всього, ареали мають взаємонакладатися.

Крім того, досить близькі значення лексеми *товар* 'предмет торгівлі', 'велика рогата худоба', 'вичинена шкура на взуття' та їх паралельне співіснування дозволяють вважати, що в значній частині Славії велика рогата худоба служила еквівалентом обміну, своєрідною грошовою величиною.

Заслужують уваги й поліські фонетичні варіанти праслов'янської лексеми **govędo* та похідної **govędina*, об'єднані семами 'велика рогата худоба' та 'м'ясо великої рогатої худоби' в більшості слов'янських мов⁶.

У сучасному ж поліському побутуванні *гоў'ядина*, *гоў'яд'іна*, *гаў'ядина* і под. – це 'м'ясо великої рогатої худоби', 'м'ясо', 'м'ясо великої рогатої худоби і овець', 'м'ясо домашніх тварин (крім свинячого)', 'м'ясо домашніх тварин і птиці'⁷. Таким чином, у значній частині поліських говірок лексема *гов'ядина* виступає синонімом до слова *м'ясо*.

Крім того, лексема *гавяда* із значенням 'домашні тварини' (а не 'велика рогата худоба') має поширення в білоруській мові^{8,9}.

У проекції на поліський макроареал лексема *худоба* загальнополіського значення не має. Із значенням 'домашні тварини', рідше 'велика рогата худоба' вона вживається в західнополіських, середньополіських та прилеглих до них східнополіських говірках.

⁵ Мартынаў В. У. Уводзіны / В. У. Мартынаў // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск, 1971. – С. 9.

⁶ Этимологический словарь славянских языков / [под. ред. О. Н. Трубачёва]. – Москва : Наука, 1980. – Вып. 1. – С. 73-75.

⁷ Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / Володимир Михайлович Куриленко. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – Карта № 82.

⁸ Байкоў М. Беларуска-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Менск, 1925. – С. 49.

⁹ Шатэрнік В. М. Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны / В. М. Шатэрнік. – Менск, 1929. – С. 61.

Як лайливе слово вона представлена майже суцільно на західному та середньому Поліссі (до Дніпра) і лише спорадично – у східнополіських говірках. На Лівобережжі, у сумському, спорадично чернігівському Поліссі і далі на південь *ху'доба* – це ‘господарство’, ‘господарство (крім тварин)’, ‘придане’¹⁰.

Польське запозичення *бидло* (*'бидло, 'б'ідло, 'бедло, 'бидла*)¹¹ має загальнополіське значення ‘лайливе: скотина’. Крім того, західнополіські говірки протиставляються середньо- та східнополіським значеннями ‘велика рогата худоба’ – ‘худа, погана тварина’¹².

Регіональна поліська номінація *с'таток* суцільно представлена в західному і частково в прилеглих говірках середнього Полісся із домінуючим значенням ‘домашні тварини’, значеннями ‘домашні тварини і птиця’, ‘велика рогата худоба’, ‘все господарство’¹³.

Владимир Куриленко

Лексеми товар, худоба, говядо, быдло, статок в полесских говорах

В статье рассматриваются ареалы функционирования и семантика анализированных лексем в полесских говорах, их продолжение в соседних (в первую очередь белорусских) говорах или в других славянских языках.

Ключевые слова: *Полесье, говор, ареал, западное, среднее, восточное Полесье, изоглосса, лексема.*

Volodymyr Kurylenko

Lexemes Denoting Domestic Animals (tovar, khudoba, govyado, bydlo, statok) in Polissyan Dialects

The article deals with the areals of functioning and semantics of analyzed lexemes in Polissyan dialects, their continuing in the neighboring (first of all Belorussian) dialects or in other slavic languages.

Keywords: *Polissya, dialects, areal, Western, Middle, Eastern Polissya, isogloss, lexeme.*

¹⁰ Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / Володимир Михайлович Куриленко. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – Карта № 89.

¹¹ Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. [редакційна колегія : О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – С. 182.

¹² Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / Володимир Михайлович Куриленко. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – Карта № 90.

¹³ Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / Володимир Михайлович Куриленко. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – Карта № 91.